

วินิจฉัยชื่อลำน้ำแม่กลอง*

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ฉันได้รับคำถามว่า เพราะเหตุใดลำแม่น้ำที่ผ่านเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรีจึงเรียกชื่อว่า “แม่น้ำแม่กลอง”

ตอบคำถามนี้อยู่ข้างยากเพราะยังไม่เคยพบหลักฐานเป็นแน่นอน เมื่อฉันเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเคยตามกรมการเก่าที่เมืองสมุทรสงคราม เขาบอกว่าแต่เดิมมีคลองขนาดใหญ่โตผิวดินกลองสามัญอยู่ที่วัดแห่ง ๑ ในแคว้นนั้น (ดูเหมือนเขายกชื่อวัดให้ด้วย แต่ฉันลืมไปเสียแล้ว) พวกชาวเมืองจึงเอากลองใหญ่่นั้นเป็นนิมิตมาเรียกลำแม่น้ำนั้นว่า “แม่กลอง” แล้วเลยเรียกเมืองสมุทรสงครามว่า “เมืองแม่กลอง” ด้วย นี่เป็นอธิบายอย่าง ๑ ซึ่งเคยได้ยินมา อธิบายมีอีกอย่าง ๑ ว่ามีเมืองขึ้นของเมืองอุไทยธานีชื่อว่า “เมืองแม่กลอง” ตั้งอยู่ยอกแม่น้ำเมืองสมุทรสงคราม อาจจะเอาชื่อเมืองแม่กลองอันอยู่ต้นน้ำเรียกลำน้ำต่อลงมาจนปากน้ำ แต่เรียกเพี้ยนไปเป็น “แม่กลอง” ฉันเคยได้ยินอธิบายแต่ ๒ อย่างเช่นว่ามาแต่จะรับรองว่าอย่างไรจะเป็นความจริงนั้นรับไม่ได้ ถ้าจะตอบโดยย่ออีกตอบได้แต่ว่า “ไม่รู้ว่เพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำนั้นว่าแม่กลอง” แต่จะยืนยันว่าอธิบายที่อ้างมาเป็นความจริงทั้ง ๒ อย่างก็ว่าได้ด้วยมีเค้าเงื่อนชอบกลอยู่ทั้ง ๒ อย่าง จึงจะเขียนตอบแต่เป็นวินิจฉัยให้ผู้เป็นนักเรียนโบราณคดีพิจารณา

ข้อที่อ้างว่าชื่อลำน้ำแม่กลองมาแต่กลองใบใหญ่ นั้น เมื่อพิจารณาชื่อปากน้ำในอ่าวสยามชั้นในอันมี ๕ ปากน้ำด้วยกัน (ไม่นับปากน้ำบางเหี้ยและปากน้ำบางกะบูนซึ่งเป็นแต่ปากบางคือคลองตัน) แต่ละปากก็มีเรื่องเป็นเค้าเงื่อนอยู่ดังนี้

๑) ปากน้ำบางปะกง ในหนังสือนิราศเมืองแกลงขุนสุนทรภู่ ซึ่งแต่งเมื่อปลายรัชกาลที่ ๑ หรือต้นรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทรเรียกว่า “ปากน้ำบางมังก” คำมังกเป็นชื่อปลาอย่าง ๑ ปากน้ำบางมังกหมายความว่า ปากน้ำอันอยู่ใกล้กับคลองตันอันมีปลามังกชุม

* ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

๒) ปากน้ำเจ้าพระยา ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกล่าวว่าพระยาละแวกเจ้ากรุงกัมพูชายกกองทัพเรือ “เข้ามาทางปากน้ำพระประแดง” เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๑๐๒ และมีจดหมายเหตุของราชทูตไทยที่พาคณะพระสงฆ์ไปเมืองลังกาในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๒๕๕ กล่าวว่า พวกราษฎรพากันลงเรือช่วยแห่พระสงฆ์ลงไปถึง “ปากน้ำบางเจ้าพระยา” เหตุที่เรียกชื่อปากน้ำอันเดียวผิดกันเป็น ๒ ชื่อในระยะเวลา ๑๕๓ ปีอย่างนี้พอจะเข้าใจได้ง่าย ด้วยเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเมืองพระประแดงเดิม เป็นเมืองรักษาปากน้ำอยู่ใกล้ทะเล แต่ต่อมาตลิ่งอกรุกทะเลออกไปจนเมืองพระประแดงอยู่ห่างปากน้ำมากนัก จึงให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่ให้ใกล้ทะเล สำหรับรักษาปากน้ำแทนเมืองพระประแดง เมืองสมุทรปราการ ทั้งที่ใกล้คลองตันอันชื่อว่า “บางเจ้าพระยา” จึงเรียกชื่อว่า “ปากน้ำบางเจ้าพระยา” เช่นเดียวกับเรียกปากน้ำบางมด (แต่เหตุใดจึงเรียกคลองตันนั้นว่าบางเจ้าพระยานั้นไม่ปรากฏ)

๓) ปากน้ำท่าจีน ก็มีเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่าเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๘๘ ดำรัสสั่ง “ให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี” (ซึ่งมาเปลี่ยนชื่อในภายหลังว่าเมืองสมุทรสาคร) ความส่อให้เห็นชัดว่าคงมีหมู่บ้านพวกจีนหาปลาทะเลตั้งอยู่ที่ใกล้ปากน้ำเช่นเดียวกันกับทุกวันนี้ จึงเรียกตำบลนั้นว่า บ้านท่าจีน เมื่อตั้งเมืองแล้วก็เลยเรียกว่า “ปากน้ำท่าจีน” และเลยเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีนด้วย

๔) ปากน้ำแม่กลอง ถ้าคิดตามเค้าเรื่องชื่อปากน้ำทั้ง ๓ ซึ่งกล่าวมาแล้ว เดิมก็อาจจะมีตำบลบ้านชื่อว่า “บ้านแม่กลอง” (เพราะมีกลองใบใหญ่อย่างพวกกรมการอ้างหรืออย่างไก็ตาม) อยู่ที่ใกล้ปากน้ำจึงเรียกว่า “ปากน้ำแม่กลอง” ครั้นตั้งบ้านแม่กลองขึ้นเป็นเมืองสมุทรสงครามคนก็เรียกว่า “เมืองแม่กลอง” เช่นเดียวกับเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีน

๕) ปากน้ำบ้านแหลม เป็นปากน้ำแต่ละเกาะเมืองเพชรบุรีเมืองเดียว ขึ้นไปจากปากน้ำไม่ไกลเท่าใดก็ถึงเมือง แต่คนเรียกกันว่าปากน้ำบ้านแหลม เพราะที่ตรงปากน้ำแผ่นดินทางข้างฝั่งตะวันออกงอกยื่นเป็นแหลมยาวออกไปในทะเล มีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่เรียกว่า “บ้านแหลม” จึงเรียกชื่อปากน้ำตามชื่อตำบลบ้านนั้น

พิเคราะห์ชื่อปากน้ำทั้ง ๕ ที่กล่าวมา ดูเป็นเอาชื่อตำบลอันอยู่ใกล้ปากน้ำมาเรียกชื่อลำแม่น้ำทั้งนั้น คิดพิเคราะห์ต่อไปเห็นว่าจะมิใช่คนอยู่ในท้องถิ่นนั้นเองตั้งชื่อที่เรียกปากน้ำต่าง ๆ กันเรียกกันแต่ว่า “ปากน้ำ” เพราะมีปากน้ำแห่งเดียวในดินนั้น ชื่อคงเกิดแต่คำคนอยู่ถิ่นอื่นเรียกเปรียบดังเช่นชาวเมืองจันทบุรีหรือเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาค้าขายทางเมืองข้างเหนือจะต้อง

บอกกันให้รู้ว่าจะเล่นเรือเข้าทางปากน้ำไหน หรือมิฉะนั้นก็เป็นชาวราชธานี เช่นผู้แต่งหนังสือพงศาวดาร จึงเอาชื่อตำบลที่อยู่ปากน้ำ เช่นบางมังกง บางเจ้าพระยา ท่าจีน แม่กลอง และบ้านแหลม เติมเข้าให้รู้ว่ปากน้ำไหน การที่เอาชื่อปากน้ำมาเรียกเป็นชื่อลำแม่น้ำตลอดสายดังเช่นเรียกลำน้ำที่ต้งกรุงเทพ ฯ ว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ก็ดี เรียกแม่น้ำที่ต้งเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี ว่า “แม่น้ำแม่กลอง” ก็ดี ดูเป็นการบัญญัติใหม่เมื่อทำแผนที่หาได้เรียกกันมาแต่เดิมอย่างนั้นไม่ แม้จนปัจจุบันนี้คนอยู่ริมแม่น้ำไหนที่ตนอยู่ก็เรียกแต่ว่า “แม่น้ำ” หาใช้ชื่อประกอบอย่างว่ามานั้นไม่

แต่จะว่าประเพณีไทยไม่มีที่จะเรียกลำแม่น้ำเป็นชื่อเดียวกัน แต่ต้นจนปากน้ำก็ว่าไม่ได้ เพราะมี “แม่น้ำโขง” “แม่น้ำคง” (พระมหารัษฎาว่าแม่น้ำสะละวิน) “แม่น้ำพิง” “แม่น้ำสัก” และ “แม่น้ำน่าน” ๕ สายนี้เรียกชื่อเดียวแต่ยอดลำน้ำลงมา ลำแม่น้ำแม่กลองอาจจะมาแต่ชื่อลำน้ำแม่กะลองด้วยประการฉะนี้

เพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำบางสายตามชื่อตำบลที่ปากน้ำ และเหตุใดจึงเรียกชื่อแม่น้ำบางสายชื่อเดียวตลอดลงมาแต่ยอดน้ำ ข้อนี้นี้เกาเงื่อนที่จะคิดวินิจฉัย ด้วยสังเกตดูแม่น้ำที่เรียกชื่อเดียวแต่ยอดน้ำลงมา ล้วนเป็นลำน้ำที่ไหลลงมาในระหว่างเทือกภูเขา เช่นแม่น้ำสักไหลลงมาแต่แดนเมืองหล่มในระหว่างเทือกภูเขานครราชสีมาฝ่าย ๑ เทือกภูเขาพระพุทธรบาทฝ่าย ๑ แม่น้ำพิงก็ไหลผ่านเทือกภูเขาเขียงใหม่ลงมา แม่น้ำน่านและแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำโขง แม่น้ำคง (สะละวิน) ก็เช่นนั้น แต่ปลาที่บรรดาลำน้ำอันอยู่ในแอ่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เรียกชื่อเดิมของแม่น้ำนั้น ๆ จนถึงทะเลสักสายเดียว เป็นต้นว่าแม่น้ำสักก็เรียกชื่อลงมาเพียงพระนครศรีอยุธยา แม่น้ำน่าน แม่น้ำพิง ก็เรียกชื่อลงมาเพียงปากน้ำโพ แม่น้ำแม่กลอง (ถ้าหากมาแต่ชื่อแม่กะลอง) จะเรียกชื่อเดิมลงมาถึงไหนไม่ทราบ แม่น้ำท่าจีนนั้นเดิมชื่อจะเรียกว่าอะไรไม่ทราบ พึงสังเกตอีกอย่าง ๑ ว่าแผ่นดินแอ่งลำแม่น้ำเจ้าพระยานี้ทางฝ่ายตะวันตกพันเทือกภูเขาพระพุทธรบาทมาไม่มีเทือกภูเขาขึ้น เป็นพื้นราบไปจนเทือกภูเขาบันแดนพะม่า ในที่ราบนั้นมีแนวลำน้ำเก่าและบึงต่าง ๆ ส่อให้เห็นว่าเมื่อสมัยก่อนประวัติศาสตร์จะเป็นทะเลขึ้นไปจนถึงมณฑลพิษณุโลก น่าจะเป็นเหตุด้วยภูเขาหลวงที่เมืองสุโขทัยเมื่อยังเป็นภูเขาไฟอยู่สักสี่ห้าพันปีมาแล้วระเบิดขนาดใหญ่เมื่อก่อนไฟจะดับ แผ่นดินไหวทำให้พื้นดินในมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ ตลอดจนมณฑลนครชัยศรีแลมณฑลราชบุรีข้างตอนเหนือสูงขึ้น รุกชวยทะเลให้ถอยลงมาข้างใต้และบางแห่งแผ่นดินเกิดเป็นคันกันน้ำ จนท้องทะเลเดิมกลายเป็นบึงใหญ่ต่าง ๆ เช่นบึงบรเพ็ด เป็นต้น มีระกะไปทั้งในมณฑลพิษณุโลกและมณฑลนครสวรรค์ เมื่อพื้นดินสูงขึ้นน้ำฝนที่ตกและที่ไหลลงมาจาก

ภูเขาก็กัดดินเป็นร่องไหลลงสู่ทะเลซึ่งอยู่ห่างออกไปจึงเกิดลำน้ำเล็ก ๆ ขึ้นก่อน แล้วสายน้ำก็คดคลั่งให้ลำน้ำบางสายกว้างขึ้นและปิดลำน้ำบางสายให้ตันตันเพราะน้ำไปเดินเสียทางอื่น เพราะฉะนั้นว่าตามที่ได้สังเกตมา ในแขวงมณฑลพิษณุโลกมณฑลนครสวรรค์ แม้ที่สุทนต์ในมณฑลอยุธยาจึงมีลำน้ำร้างที่ไม่เป็นทางสัญจรปรากฏอยู่มากมายหลายแห่งจนบัดนี้ มีชื่อแต่คนเรียกกันในท้องถิ่น แผ่นดินก็ยังงอกรุกชายทะเลและสายน้ำเดินเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนถึงในสมัยประวัติศาสตร์ จะยกตัวอย่างดังเช่นลำ “แม่น้ำจักรสิทธิ์” ซึ่งตั้งเมืองสิงห์บุรี เดิมก็เป็นแม่น้ำใหญ่แต่ต้นขาดเป็นหัวงเป็นตอนเสียแล้ว พวกเจ้าแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงจึงมีชื่ออยู่เพียงชั่วคราว พอตันตันแล้วก็เรียกชื่อแต่ตอนที่ยังมีน้ำ เรียกตามชื่อตำบลบ้านที่ตั้งอยู่ตรงหัวงน้ำนั้น ลำแม่น้ำที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยแผ่นดินรุกทะเลออกไปก็ไม่ว่าที่เหมือนกัน จึงเอาชื่อตำบลบ้านที่ปากน้ำเรียกเป็นชื่อลำน้ำ เช่น ปากน้ำแม่กลอง ถ้าหากเดิมชื่อว่าแม่กะลองปากน้ำก็จะอยู่ราวเมืองราชบุรี ที่ว่ามานี้โดยเดาทั้งนั้น.

(คัดจาก เอกสารเบ็ดเตล็ด หมายเลข บ.๑.๓๓/๗๓ เรื่องพระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร)